

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 2-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 8-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 9-sentabr 2026-yil

FINTECH SHAROITIDA RAQAMLI TO‘LOV TIZIMLARINING RIVOJLANISHI VA MOLIYAVIY INKLYUZIYANI OSHIRISHDAGI ROLI

Nematullaev Ozodbek Dilshodbek o‘g‘li
University of Business and Science “Yashil Iqtisodiyot” kafedrasi o‘qituvchisi
ozodbek.nematullaev@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur tezisda FinTech sharoitida raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanishi va ularning moliyaviy inklyuziyani kengaytirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Raqamli to‘lovlarning bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi va aholining moliyaviy xizmatlarga kirishini yengillashtirishi ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, tezkor to‘lov tizimlari, mobil to‘lovlar va raqamli moliyaviy xizmatlarning iqtisodiy samaradorligi hamda mavjud muammolari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: FinTech, raqamli to‘lovlar, moliyaviy inklyuziya, mobil to‘lovlar, tezkor to‘lov tizimlari, raqamli moliyaviy xizmatlar, elektron hamyon, fintech, bank xizmatlari.

KIRISH

FinTech texnologiyalarining jadal rivojlanishi moliya sektorining an’anaviy faoliyat modelini o‘zgartirib, to‘lov xizmatlarini yanada tezkor, qulay va ommabop shaklga olib kelmoqda. Ayniqsa, mobil ilovalar, elektron hamyonlar, QR-to‘lovlar va tezkor to‘lov tizimlarining kengayishi aholining kundalik moliyaviy operatsiyalarni bank filiallariga murojaat qilmasdan amalga oshirish imkoniyatini oshirmoqda. Jahon bankining Global Findex tadqiqotlari raqamli to‘lovlardan foydalanishning kengayishi moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining oshishi bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi [1].

Moliyaviy inklyuziya nuqtayi nazaridan raqamli to‘lov tizimlarining ahamiyati

shundaki, ular aholining bank hisobvaraqlari va boshqa moliyaviy xizmatlardan foydalanishiga boshlang‘ich platforma vazifasini bajaradi. BIS va Jahon banki tomonidan tayyorlangan tadqiqotda FinTech yechimlari xavfsiz tranzaksion hisobvaraqlardan foydalanishni kengaytirishi va ularning muntazam ishlatilishini rag‘batlantirishi mumkinligi qayd etilgan [2].

Raqamli to‘lovlarning rivojlanishi ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki an’anaviy moliyaviy infratuzilma yetarli darajada rivojlanmagan hududlarda mobil va raqamli texnologiyalar masofa, vaqt va tranzaksiya xarajatlari bilan bog‘liq cheklovlarni kamaytirishi mumkin. Jon Frostning tadqiqotida FinTech xizmatlarining rivojlanishiga moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan qondirilmagan talab, texnologik imkoniyatlar, qulay tartibga solish muhiti va demografik omillar ta’sir qilishi ko‘rsatilgan [3].

Shu sababli raqamli to‘lov tizimlarini rivojlantirish masalasi faqat texnologik modernizatsiya sifatida emas, balki aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiruvchi iqtisodiy mexanizm sifatida ham qaralishi lozim.

ASOSIY QISM

FinTech sharoitida raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanishi moliyaviy xizmatlarning geografik va institutsional chegaralarini qisqartirmoqda. An’anaviy to‘lov tizimlarida mijoz bank filiali, bankomat yoki boshqa jismoniy infratuzilmaga murojaat qilishi talab etilgan bo‘lsa, raqamli to‘lovlarda mobil telefon va internet orqali operatsiyani masofadan amalga oshirish imkoniyati mavjud. Bu holat, ayniqsa, bank filiallari kam bo‘lgan hududlarda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini oshiradi.

BIS va Jahon bankining tadqiqotlariga ko‘ra, FinTechning to‘lov sohasidagi asosiy afzalliklaridan biri tranzaksiya hisobvaraqlariga kirishni yengillashtirish va ulardan foydalanishni ko‘paytirishdir. Bunda raqamli to‘lovning o‘zi yakuniy maqsad emas, balki jamg‘arma, kredit, sug‘urta va boshqa moliyaviy xizmatlarga kirish uchun boshlang‘ich platforma vazifasini bajaradi [2].

Raqamli to‘lovlarning moliyaviy inklyuziyaga ta’sirini bir necha mexanizm orqali izohlash mumkin. Birinchidan, ular tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi. Naqd pulni

saqlash, tashish va bank filialiga borish bilan bog‘liq xarajatlarning qisqarishi aholining rasmiy moliyaviy tizimdan foydalanish manfaatdorligini oshiradi. Ikkinchidan, raqamli to‘lovlar vaqt xarajatlarini kamaytiradi, chunki operatsiyalar kunning istalgan vaqtida amalga oshirilishi mumkin. Uchinchidan, raqamli tranzaksiyalar moliyaviy faoliyat to‘g‘risida ma’lumotlar shakllanishiga yordam beradi va ushbu ma’lumotlardan kelgusida moliyaviy mahsulotlarni taklif qilishda foydalanish mumkin.

Ayniqsa, tezkor to‘lov tizimlari (Fast Payment Systems — FPS) ushbu jarayonni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Jose Aurazo va Cecilia Franco tadqiqotida tezkor to‘lov tizimlari aholining rasmiy tranzaksion hisobvaraqlaridan foydalanishini kengaytirishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Mualliflar 148 mamlakat ma’lumotlari asosida tezkor to‘lov tizimlari mavjudligi bilan hisobvaraqdan foydalanish, raqamli to‘lovlarni amalga oshirish va kredit olish kabi moliyaviy inklyuziya ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgangan [4].

Raqamli to‘lov tizimlarining yana bir muhim jihati — moliyaviy ma’lumotlarning shakllanishidir. Mijozning muntazam to‘lovlari, pul o‘tkazmalari va boshqa tranzaksiyalari raqamli muhitda qayd etilishi natijasida uning moliyaviy xatti-harakatlari haqida ma’lumotlar bazasi shakllanadi. Ushbu ma’lumotlar, mijozning roziligi va tegishli huquqiy talablar asosida, kreditga layoqatlilikni baholash yoki individual moliyaviy mahsulotlarni taklif qilishda qo‘llanishi mumkin. Aurazo va Franco ham tezkor to‘lovlardan hosil bo‘ladigan ma’lumotlar asosida moliyaviy institutlar individual mahsulotlarni taklif qilishi mumkinligini ta’kidlaydi [4].

1-jadval.

Raqamli to‘lov tizimlarining moliyaviy inklyuziyaga ta’siri

Raqamli to‘lov mexanizmi	Asosiy iqtisodiy ta’siri	Moliyaviy inklyuziyaga natijasi
Mobil to‘lovlar	Masofaviy xizmatlardan foydalanish	Bank xizmatlaridan foydalanish kengayadi
Elektron hamyonlar	Kichik tranzaksiyalarni osonlashtirish	Bank tizimiga kirish imkoniyati oshadi
QR-to‘lovlar	Savdo operatsiyalarini soddalashtirish	Kichik biznesning raqamli tizimga integratsiyasi kuchayadi
Tezkor to‘lovlar	Mablag‘larni darhol o‘tkazish	Rasmiy hisobvaraqlardan foydalanish ortadi
Onlayn bank xizmatlari	Filialga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirish	Hududiy moliyaviy tafovut qisqaradi

Raqamli davlat to‘lovlari	Nafaqa va transferlarni tez yetkazish	Aholining rasmiy moliyaviy tizimga jalb qilinishi kuchayadi

Jadvaldan ko‘rinadiki, raqamli to‘lov tizimlari faqat to‘lov jarayonini tezlashtiribgina qolmay, balki aholining moliyaviy tizimga kirishini ta’minlovchi infratuzilmaga aylanmoqda. Jahon bankining Global Findex 2021 ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli to‘lovlardan foydalanish sezilarli darajada oshgan bo‘lib, raqamli hisobvaraqlar orqali to‘lovlarni qabul qilish keyinchalik boshqa raqamli moliyaviy operatsiyalardan foydalanishga ham turtki beradi [1].

Biroq raqamli to‘lovlarning kengayishi avtomatik ravishda to‘liq moliyaviy inklyuziyani ta’minlamaydi. Buning uchun internet infratuzilmasi, mobil qurilmalardan foydalanish imkoniyati, raqamli savodxonlik, iste’molchilar ishonchi va samarali huquqiy tartibga solish tizimi mavjud bo‘lishi kerak. BIS va Jahon banki tadqiqotida kiberxavfsizlik, ma’lumotlarni himoya qilish, iste’molchilar manfaatlarini himoya qilish, raqamli tafovut va bozor konsentratsiyasi FinTech rivojlanishi bilan birga nazorat qilinishi kerak bo‘lgan muhim xavflar sifatida ko‘rsatilgan [2].

Shuningdek, FinTech xizmatlaridan foydalanish darajasi mamlakatlar va aholi guruhlari o‘rtasida bir xil emas. Daromadi past, raqamli savodxonligi yetarli bo‘lmagan yoki internet infratuzilmasidan foydalanish imkoniyati cheklangan aholining ayrim qatlamlari raqamli moliyaviy xizmatlardan chetda qolishi mumkin. Shu sababli moliyaviy inklyuziya siyosatida faqat texnologiyani joriy etish emas, balki aholining ushbu texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini oshirish ham muhimdir.

Shunday qilib, FinTech sharoitida raqamli to‘lov tizimlari **“to‘lov → hisobvaraq → moliyaviy tarix → kredit va boshqa xizmatlar”** shaklidagi iqtisodiy zanjirni shakllantirishi mumkin. Mazkur zanjirning samarali ishlashi aholining moliyaviy tizimga jalb qilinishini kuchaytiradi. Shu bilan birga, raqamli to‘lovlar kichik biznes subyektlarining ham rasmiy moliyaviy tizimga kirishini yengillashtiradi, chunki elektron to‘lovlarni qabul qilish savdo operatsiyalarini qayd etish va mijozlar bilan masofadan ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Frostning tadqiqotiga ko‘ra, FinTechning rivojlanishiga qulay tartibga solish muhiti, aholining moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoji va demografik omillar ta’sir ko‘rsatadi.

Demak, raqamli to‘lov tizimlarining moliyaviy inklyuziyaga ta’siri faqat texnologik imkoniyatlarga emas, balki davlat siyosati, bozor muhiti va aholining texnologiyani qabul qilish darajasiga ham bog‘liq [3].

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, FinTech sharoitida raqamli to‘lov tizimlari moliyaviy inklyuziyani oshirishning muhim infratuzilmaviy vositasiga aylanmoqda. Mobil to‘lovlar, elektron hamyonlar, QR-to‘lovlar va tezkor to‘lov tizimlari tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va aholining rasmiy moliyaviy tizimga jalb qilinishini kuchaytirish imkonini beradi.

Raqamli to‘lovlarning samarasi faqat to‘lov jarayonining tezlashishi bilan cheklanmaydi. Ular aholining moliyaviy tarixini shakllantirish, kichik biznesni raqamli iqtisodiyotga integratsiya qilish va kredit, jamg‘arma hamda boshqa moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish uchun asos yaratadi. Shu sababli raqamli to‘lov infratuzilmasini rivojlantirish moliyaviy inklyuziya siyosatining tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Kelgusida raqamli to‘lov tizimlarini rivojlantirish bilan bir qatorda kiberxavfsizlikni kuchaytirish, aholining raqamli savodxonligini oshirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli tafovutni kamaytirishga qaratilgan choralarni ham amalga oshirish zarur. Natijada FinTech texnologiyalari nafaqat to‘lovlarning raqamlashtirilishiga, balki yanada inklyuziv, tezkor va samarali moliyaviy tizim shakllanishiga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D., Ansar S. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. Washington, D.C.: World Bank Group, 2022. 234 p.

2. Committee on Payments and Market Infrastructures; World Bank Group. Payment Aspects of Financial Inclusion in the Fintech Era. Basel: Bank for International Settlements, 2020. 80 p. (CPMI Papers No. 191).

3. Frost J. The Economic Forces Driving Fintech Adoption Across Countries. Basel: Bank for International Settlements, 2020. 16 p. (BIS Working Papers No. 838).

4. Aurazo J., Franco C. Fast Payment Systems and Financial Inclusion. Basel: Bank for International Settlements, 2024. BIS Quarterly Review, March 2024.

5. Committee on Payments and Market Infrastructures; World Bank Group. Payment Aspects of Financial Inclusion. Basel: Bank for International Settlements, 2016. 74 p. (CPMI Papers No. 144).

6. World Bank. Guide for Digital Payments. Washington, D.C.: World Bank Group, 2022.

